

שלמה זאב פיק

על פרופ' שאול ליברמן והמכון הגבוה לתורה שעל יד אוניברסיטת בר-אילן – פרק מהשקפתו

המאמר מתאר את דרכו של פרופ' שאול ליברמן ויחסו לעולם התורה. חלק אי-מרחיב כמה נושאים שמצויים בספרו (בשפה האנגלית) של מלך (מרק) שפירא על-אודות ליברמן והאורתודוקסיה. חלק ב' מתאר את היחס של רבני ארץ ישראל אליו, ובמיוחד את היחסים בין ליברמן לבין אוניברסיטת בר-אילן והמחלקה לתלמוד שבמוסד זה. בחלק השלישי מוצג חומר חדש על-אודות היחס של ליברמן לבין המכון הגבוה לתורה באוניברסיטת בר-אילן, שהוא מוסד ישיבתי מובהק. תמיכתו במכון מגלה שליברמן ראה את אמת ההלכה כמדד הבלעדי לכל פעילות.

מבוא

אישיות מיוחדת במינה בארצות הברית ובארץ ישראל היה פרופ' שאול ליברמן המנוח. כחוקר תלמוד, היה לו מוניטין בינלאומי, ומחקריו התלמודיים כגון התוספתא כפשוטה, ירושלמי כפשוטו, תשלום תוספתא, ועוד, הם אבן פינה לכל העוסק במדעי היהדות, תילוני דתי או חרדי. בעולם המדע אין גבולות, ואיש המדע האמיתי משתמש בכל המחקרים העומדים לרשותו. אולם, במישור הדתי-תיאולוגי לא היתה הסכמה רחבה לדרכו, בשל הצטרפותו לשורות הסגל של בית המדרש לרבנים של התנועה המסורתית (הזרם הקונסרבטיבי) בארצות הברית. מצב זה תואר במונוגרפיה שיצאה לאור בזמן האחרון.¹ התנועה המסורתית פירשה ענייני הלכה בצורה שונה מן המקובל בעולם האורתודוקסי, רבים מתלמידיו של ליברמן שימשו כרבנים בבתי כנסיות של תנועה זו ואימצו לעצמם היתרים לנסיעה לבית כנסת בשבת, ישיבה מעורבת בבתי כנסיות, מקהלות של נשים, ונגינה בעוגב במסגרת התפילות בשבת. אמנם בחייו האישיים פרופ' ליברמן התנהג כאיש דתי, והוא אף עמד על המשמר, שתופעות כאלו לא יימצאו בבית הכנסת שבבית המדרש לרבנים. לליברמן היו קשרים עם רבנים מרחבי

* תורתנו נהוגה לרב משה רויאל שליטי"א שמסר לי את החומר על-אודות פרופ' שאול ליברמן והמכון הגבוה לתורה, וכן עבור תיאור המפגשים שהיו ביניהם. כמו כן, אני מודה לפרופסורים דניאל שפרבר, אבינעם כהן, ומאיר בר-אילן עבור החומר שמסרו לי עבור מאמר זה.

1 Marc B. Shapiro, *Saul Lieberman and the Orthodox*, Scranton: The University of Scranton Press, 2006. viii + 55 + 44 [in Hebrew]. — להלן: שפירא.

העולם, אולם היחס אליו מצד רבנים מארצות הברית ומארץ ישראל היה אמביוולנטי, יחס מכבד שמלווה בתחושות ותהיות – האם הוא אכן "משלנו" או לא. נראה שעדיין חסרים אספקטים מסוימים ליצירת תמונה שלמה של יחסים אלו. במאמר זה ננסה להשלים את החסר ולהוסיף נופך ליחסים המורכבים שהיו בין עולם האורתודוקסי לבין פרופ' ליברמן. יתר-על-כן, אחת מן הנוויות שלא נחקרה לגמרי היא יחסו של פרופ' ליברמן לאוניברסיטת בר-אילן, ובמיוחד למכון הגבוה לתורה, שהוא מוסד ישיבתי הנמצא בקמפוס של בר-אילן. בחלק הראשון נוסיף כמה פרטים ונעיר כמה הערות על המונוגרפיה הנ"ל. בחלק השני נעיר על יחסיו לרבני ארץ ישראל, ואנשי האקדמיה הדתיים כולל חברי הסגל של המחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר-אילן. ובחלק השלישי נתאר את היחסים המיוחדים כינו לבין המכון הגבוה לתורה שע"י אוניברסיטת בר-אילן.

פרופ' שאול ליברמן והממסד האורתודוקסי

הצטרפותו של ליברמן לצוות המורים בבית המדרש לרבנים בניו יורק בשנת 1940 גרמה למתיחות ביחסיו עם הממסד הרבני האורתודוקסי, במיוחד בארצות הברית. במונוגרפיה שנזכרה לעיל מתאר פרופ' מרק שפירא את היחסים ששררו בין פרופ' שאול ליברמן (1898-1983) ובין רבנים אורתודוקסים בארצות הברית ובארץ ישראל ומציג אף מכתבים ותעודות (בשפה העברית), במיוחד אחרי שליברמן התחיל ללמד במוסד זה, שהיה ספינת הדגל של התנועה הקונסרבטיבית (המסורתית) בארצות הברית. המתבר מצייד קווים לתולדות חייו של ליברמן, שער הצטרפותו למוסד זה היה ידוע כמי ששייך למחנה האורתודוקסי. גלי ההלם שנוצרו או בחברה האורתודוקסית מתוארים היטב על ידי שפירא, וכן הביקורת, ההתקפות והלעג על ליברמן, שלא חרלו ער יומו האחרון שם.

כשהייתי תלמיד בישיבת רבנו יצחק אלחנן בישיבה אוניברסיטה, זכור לי שבשיעוריו בגמרא (בשנים תשכ"ט-תש"ל) נהג מו"ר הרב יהודה פרנס שליט"א להדגיש את הסכנות הגלומות בתנועה הקונסרבטיבית, שכן שנים אחדות לפני כן היה מקובל שתלמידי הישיבה ומכללת הישיבה היו עוברים להמשך לימודיהם בבית המדרש לרבנים של תנועה זאת. כמו כן, מוסמכים של הישיבה היו משתלמים בבית מדרש זה, ואחר כך קיבלו משרות הנהגה דתית בבתי צמיות של התנועה הקונסרבטיבית.² בהיותו בעל רקע ישיבתי מובהק וכלים מודרניים לניתוח התלמוד, הפך פרופ' ליברמן לכוכב מוסד זה והיו תלמידים שמצאו עניין בגישתו ללימוד התלמוד. כדי לעמעם את זוהרו של פרופ' ליברמן, נוהג היה הרב פרנס לספר שכשליברמן היה תלמיד בישיבת סלבודקה המפורסמת (באירופה לפני מלחמת העולם הראשונה), היה הרב יעקב יצחק דודמן (1901-1987), שלימים ייסד את ישיבת נר ישראל שבכולטימור ועמד בראשה, "חבר חדר" שלו. כששמע על כך ראש הישיבה, הרב נתן צבי פינקל, ה"אלטר מסלבודקה" (1849-1927), העביר

2 חיאור מצב זה נמצא אצל שפירא, עמ' 16.

על פרופ' שאול ליברמן והמכון הגבוה לתורה שעל יד אוניברסיטת בר-אילן – פרק מהשקפתו

מיד את הרב רודרמן הצעיר למקום אחר. המשמעות הייתה ברורה – כבר אז הכין הרב פינקל את הסכנה הנובעת מן הבחור שאול ליברמן.³

על אף ששפירא מתאר היטב את היחסים בין ליברמן ובין העולם האורתודוקסי, כמדומני שהנושא לא מוצה, נעיר כמה הערות על רבריו:⁴

בעמ' 6-7 של הספר מתואר הקשר בין הרב א"י הכהן קוק וצ"ל ובין ליברמן. בעניין זה יש להוסיף: ליברמן והרב קוק נהגו ללמוד בחברותא את ה"טור" ומפרשיו. באחת הפעמים לא הופיע ליברמן ללימוד בחברותא מפני שבאותו היום הייתה מסיבה בבית הרב וליברמן היה סבור שלא יהיה פנאי ללמוד. למחרת, הרב וצ"ל נזף בו על שביטל את החברותא – לא מבטלים קביעות של תלמוד תורה. לאחר זמן כשפורים הגיע ובית הרב היה מלא וגרוש, הופיע ליברמן וטען שיש קביעות וצריכים ללמוד. הרב חיך והסכים שאבן יש קביעות ואין לבטלה והם למדו

3 כעין זה סופר בתוספת פרטים בספרו של הרב נתן קמינצקי: Nathan Kamenetsky], *Making of a Gadol: A Study of Episodes in the Lives of Great Torah Personalities*, Jerusalem: Hamesorah Publishers, 2002, (מהדורה מקורית), עמ' 1190, הע' c, ושם כותב המחבר עוד על היחס בין הרב רודרמן לבין פרופ' ליברמן בשהייתם בישיבת סלבודקה. שפירא, ציטט סיפור זה בעמ' 6. שם בהע' 11 הוא גם העיר על טעות בנושא זה בספרם של שוחט וספיר, [Elijah J. Schochet and Solomon Spiro] *Saul Lieberman: The Man and His Works*, N.Y.: The Jewish Theological Seminary of America, 2005, עמ' 101, הע' 195 (להלן שוחט וספיר). בכלל נראה שאמנם יש מידע חשוב בספר זה של שוחט וספיר אבל הוא מגמתי ביותר. למשל, בעמ' 3-4 המחברים טוענים שאי אפשר להסתמך על הסיפורים שמסופרים על חייו בליטא או בירושלים, ולכן החליטו להשמיטם, אולי בגלל שהרבה מהם לא היו מחמיאים במיוחד. משום כך הסיפור הנ"ל אינו מופיע בפרק המתאר את שהייתו בסלבודקה, ולעומת זאת מובאים תיאורים מחמיאים מאנשים דגולים בעולם האקדמי שלמדו איתו בבית המדרש שם. אמנם, בעמ' 52 הסיפור הנ"ל אכן מופיע, ויש רושם שהמחברים "קברו" אותו לקראת הפרק על חייו, כדי לא ליצור רושם רע בתחילת הספר.

4 עוד הערות קצרות: עמ' 7, הע' 16, משפטי עזיאל, חלק ג', הפניה זו מתאימה למהדורה המקורית של תרנ"ן [ת"ש], אבל במהדורות יותר מאוחרות כגון משנת תשנ"ה וכן תש"ס, כך זה של חו"מ מופיע כחלק ר', וכך הוא בפרוייקט השר"ת. עמ' 14-15 והע' 51, לעיין המהיצה בבתי כנסיות בארצות הברית במאה העשרים ובמיוחד בשנות החמישים, כראי להוסיף את הסיפור שמסופר ע"י הרב צבי (הרשל) שכטר, "מפניני רבינו: קונטרס בעניני פסק הלכה", בית יצחק, לה, תשס"ז, עמ' 25-26. "ישמעתי פעם מהר"ר זרובבל שוטהיים ז"ל, שכשהיה תלמיד צעיר ולומד בישיבה על סמיכה, היה נהוג שהרבה מהתלמידים הנצרכים קבלו על עצמם משרת רבנות על ר"ה ויר"ב בכדי להשתכר קצת כסף. ואף הוא ביקש מאת רבנו (= הרב יוסף דב סולובייצ'יק (שו"פ)), אולי יוכל לסייע על ידו לקבל עבורו איזו רבנות בעיר בוסטון. ושאלו רבנו – בביכנ"ס אורתודוקסי או קונסרביטיבי, כי הלא יודע אתה שאפשר להשתכר יותר בביכנ"ס קונסרביטיבי. שאלו הצעיר ר' זרובבל, רבי, וכי מותר הוא להתפלל בביכנ"ס קונסרביטיבי, שיושבים הכל שמה בתערובת? ענה רבנו, לפי דעתי – ואני אומר רבר זה (כך א"ל בידידי) במורעות גמורה של כל תוצאות רבריי – המתפלל בבית כנסת שיושבים שמה אנשים ונשים בתערובת, כמתפלל בקירכע [בכנסייה (שו"פ)] רמי, אך יודע אני שכמה רבנים-ת"ח [תלמידי חכמים (שו"פ)] לא מסכימים עמי בזה, (כי בשנים ההם היו הרבה בתי כנסיות שהורידו את מחיצותיהם והנהיגו תפילו בתערובת, ורביהם שהיו ת"ח מיראפ לא עזבו את משרתם), לכן אני אומר לך, אם תרצה לסמוך על המקילים – אסייע לך לקבל משרה שכזו, ואם תרצה לנהוג כדעתי – אז אסייע לך לקבל רבנות-אורתודוקסית". לעומת סיפור זה, ראה בספרו של הרב צבי שכטר, מפניני הרב, ירושלים, תשס"א, עמ' מו-מז (= מהד' ירושלים, תשס"ה, עמ' נב). גוסיף עוד, שבפרסום ה"קונטרס בעניני פסק הלכה" בספרו של הרב שכטר, רבדי הרב, ירושלים, תש"ע, עמ' רלג-רמב, הסיפור של מהר"ר זרובבל שוטהיים ז"ל אינו מופיע בכלל (מקומו היה צריך להיות בעמ' רלח).

כשעה קלה, ואז הרב ביקש להפסיק עקב ההמולה שהייתה בכיתו (שמעתי מד"ר זרח ורהפטיג ו"ל).⁵

בעמ' 17-18 שפירא רן במניעיו של ליברמן להצטרף לבית המדרש לרבנים. בשם חותנו, ר' מאיר בר-אילן, מסופר שלא היה לליברמן ביטחון כלכלי בארץ ישראל, ולכן חיפש משרה שבה יהיה לו ביטחון זה (שם, הע' 62). מלבד זה הוא מוסר עוד מניעים. ברצוני להוסיף מה ששמעתי מד"ר זרח ורהפטיג: ליברמן סיפר שכשאשתו הראשונה הייתה חולה, לא היה לו די כסף עבור תרופות לרפואתה. אחרי שנפטרה, ליברמן קיבל על עצמו שרבר כזה לא יחזור ולכן חיפש משרה שהכנסה בטוחה בצרה.⁶

נוסף עוד הערה. שפירא מציין שהיו רבנים שלא רצו לצטט את ליברמן בשמו, ולכן הוא מציין רבנים ואנשים גדולים שלא נמנעו מלצטט אותו בשמו, ביניהם הרב יעקב יחיאל ויינברג והרב זאב לייטר. בהע' 164 הוא מתייחס לתוצאת חיפוש באמצעות פרויקט השו"ת, שלפיה באנציקלופדיה התלמודית מצוטט ר"ש ליברמן פעמים רבות. אכן כך נמצא 77 פעמים. אולם כל הציטוטים האלו מקורם רק בשלושה עשר הכרכים הראשונים.⁷ שפירא לא מציין את עשרות הפעמים שספריו של ליברמן צוטטו בלי להזכיר את שמו כלל לצד ספריו, שבהם עורכי האנציקלופדיה השתמשו: לצד ספרו "הירושלמי כפשוטו" (יצא לאור בתרצ"ה – לפני שהגיע לניו יורק) נזכר בשמו 14 פעמים מתוך 29 אזכורים. ציטוטים מספרו "תוספת ראשונים" (יצא לאור בתרצ"ז-תרצ"ט עוד לפני שהגיע לבית המדרש לרבנים) הובאו יותר מ-120 פעמים בלי הזכרת שמו של המחבר (ובשמו רק 45 פעמים). עולה על כולם – ההפניות ל"התוספתא כפשוטה" (כולל פעם אחת שבראשי תיבות: תוסכ"פ) – מתוך 200 פעמים שהספר הוזכר, רק בשבע מהן

5 ראה עוד שוחט וספירו, עמ' 52. ראה עוד מאמרו של ארי יצחק שבט, "מבחינים מעשיים המבטאים את אהדת הרב קוק ללימוד תורה ביקורת-מרעיי", טללי אורות, יד, תשס"ח, עמ' 267-268 על-אודות הקשר בין הרב קוק לבין ליברמן, ובמיוחד הע' 163 לנוסח אחר של סיפור זה. ראה ביתר הרחבה, הנ"ל, "קשריו של הרב קוק עם הפרופ' הרב שאול ליברמן", צהר, לה, טבת תשס"ט, עמ' 59-66, ולענייננו, הע' 10 עבור יותר פרטים. נעיר שכל דבריו בפרק "הר"ש ליברמן והסמינר הקונסרבטיבי", בעמ' 64-66, טעונים בירור – הרי אין לנו שום ררך לרשת מה היה חשוב רב קוק על מעשיו של ליברמן במקום זה. נוסף שלפני מלחמת העולם השנייה דברו על איחוד בין מקום זה לבין ישיבה אוניברסיטה. כמו כן, אין להסיק משהייתו של הרב ד"ר ב"מ לויץ בפנימייה ועבודתו במחקר שם שהרי סך הכל הוא השתמש בספרייה ולן במקום נעיר שהחילוק של שפירא, עמ' 21, הע' 78, אם מותר ללמד תלמידים של בית המדרש לרבנים שלא במסגרת המוסד הזה, זכרני שכשהייתי תלמיד בירושלים בראשית שנות השבעים ואפילו יותר מאוחר, פגשתי תלמידים כאלו שלמדו בישיבת מרכז הרב ביריעת ראשי הישיבה שהם היו תלמידים בבית המדרש לרבנים של ניו-יורק – ואולי זה קשור לאותה חברותא בין ליברמן לרב קוק זצ"ל.

6 כך גם אישר בפני הרב אהרן כ"ץ, רבה של ק"ק דובבי עוז בר"ג ור"מ במכון הגבוה לתורה שע"י אוניברסיטת בר-אילן, שכך שמע מחותנו ר' בן-ציון סגל, ידידו של ליברמן. ראה עוד דברי שבט במאמרו הנ"ל בצהר, עמ' 66 שכתב כעין כזה בשם הרב שאול-ישוב כהן, וראה שם עוד סיבה למה ירד לארה"ב. נוסף עוד סיפור על אורות רב דגול אחר שלימד בבית מדרש זה: שפירא, מספר בעמ' 10, שהרב אברהם סופר, המוציא לאור של רוב ספרי המאירי על התלמוד, לימד בבית המדרש לרבנים בתחילת שנות החמישים של המאה הקודמת. אמת הדבר, אבל איך הרב סופר בעצמו התייחס לנושא זה? מודי פרופ' שמעון שוורצפוקס סיפר לי (בערך בשנת תשל"ז) שפעם הזכיר למכריו, הרב אברהם סופר, את דבר שהייתו שם, והרב סופר ביקש לא להזכירו עניין זה.

על פרופ' שאול ליברמן והמכון הגבוה לתורה שעל יד אוניברסיטת בר-אילן – פרק מהשקפתו

יוחס החיבור לליברמן, וכל אלו בעשרת הכרכים הראשונים. דבר זה אינו מפתיע, שהרי לכל ערך יש מחבר, ולכל אחד יש מטען משלו ביחסו לליברמן. יתר-על-כן, יש עורכים שלא רצו ששםם יתפרסם באנציקלופדיה התלמודית, והיה להם יחס עויין לליברמן ואם ציטטו אותו, עשו כך באופן אנונימי.⁸

פרופ' ליברמן ומוסדות אורתודוקסיים והרבנים בארץ ישראל

קריאה בחיבורו של פרופ' שפירא, יוצרת רושם שבדרך כלל הרבנים האורתודוקסים בארצות הברית התנגדו לליברמן באופן חריף, לעומת רבני ארץ ישראל שהיו פחות קנאים ושמרו על יחסים טובים איתו. נראה שהסיבה להבדל זה היא שרבני ארצות הברית עמדו בחזית המלחמה עם התנועה הקונסרבטיבית ולכן הרימו קול כנגד כל מי שתמכו בתנועה זאת, הן כנגד הצטרפות למסורתיים והן כנגד שיתוף פעולה עמהם. לעומתם, הרבנים בארץ ישראל היו רחוקים ממלחמה זאת ולא היו מודעים לקרבות בין שני הצדדים. יתר על כן, רבים מהם עדיין זכרו את ליברמן מימיו בירושלים, כראש מכון הרי פישל, כחברותא של הרב קוק, וכקרובו של החזון איש. לפיכך, יחסם היה יותר סלחני כלפיו, והם רגו אותו לכף זכות, יחס כזה לא היה יכול להיווצר בארה"ב בשל העימות החריף בין התנועות.⁹

- 7 נעיר שפעם אחת עורכי האנציקלופדיה התלמודית ציטטו בשמו את מאמרו של ליברמן בחרביץ, שנה ה', ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך "הוראת שעה", כרך ח', טור תק"ב, עמ' 138, וכן פעם בשמו את הקדמתו של ליברמן לספר "פירושים למועד קטן מאת רבותינו הראשונים" שיצא ע"י מכון הרי פישל לדרישת התלמוד, בשנת תרצ"ו, לזכרו של הרב קוק, ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך "חול המועד", כרך יג, טור וז, הע' 652.
- 8 דוגמה של יחס כזה של עורך אנונימי מובאת בספרו של שפירא, עמ' 34, הע' 125, בהקשר אחר. הרב רוד צבי הילמן זצ"ל סיפר לי שאכן בעשרת הכרכים הראשונים היו מצטטים את ליברמן בשמו, ואז הגיע מכתב מארצות הברית מרבנים החברים בהסתדרות רבני אמריקה של האורתודוקסיה המודרנית שטענו שנוהג זה מפריע למאבקם של הרבנים האורתודוקסים ברבנים קונסרבטיבים, ואיך ייתכן שמפרסמים בשמו וכו'. אכן מכרז י או יא, הפסיקו בדרך כלל להזכיר את שמו של ליברמן ומזכירים רק את שם הספר (וכן שמע ידידי פרופ' ש"ז הבלין מן הרד"צ הילמן, ותוסף פרופ' הבלין שמחצית הציטוטים בשמו הם פרי אותו עורך אנונימי הנ"ל). אוסיף עוד סיפור אישי: כשביקרתי בביתו של רד"צ הילמן זצ"ל ראיתי את התוספתא כפשוטה במקום בולט בארון הספרים שלו. הערתי לו שבארון הספרים של רבני חו"ל לא יעשה כן, עקב פעילותו של ליברמן בבית המדרש לרבנים. בפעם הבאה שביקרתי כבר לא נמצאו הספרים במקומם הבולט, וכששאלתי איפה הם, הוא הצביע לפינה ואמר שאחרי ביקורי הוא שינה את מקומם.
- 9 אולם ראה בשפירא, עמ' 41 את הרשימה של רבנים שהתכתבו עם ליברמן אחרי 1949, השנה שליברמן נעשה אחראי על תכנית הרבנים של הסמינר. אמנם רוב השמות הם מארצות הברית, אבל הרגשתי היא כמו שכתבתי כאן, שרבני א"י שמרו על יחס יותר חם עם ליברמן, וכן ראה שוחט וספירו, עמ' 64. גוסיף שהרב ווינברג קיים יחסים טובים עם אנשי אקרמיה מכל הורמים, החל משמואל אטלס בקולג' של הרפורמים בסינטינגי וכלה בפרופ' א"א אודבך בארץ ישראל, ואם כן, אין פלא שהיו לו יחסים טובים עם ליברמן. היחסים בין הרב יוסף רב סולובייצ'יק לבין ליברמן מתוארים אצל שפירא, עמ' 43-46 וראה במיוחד הע' 171, ואין כאן המקום לחזור על זה. נעיר ששפירא ציטט מכתב של הרב סולובייצ'יק לליברמן בעמ' 41, ובהע' 159 הוסיף שהוא הודה לליברמן עבור עותק של התוספתא כפשוטה. אני התרשמתי יותר מן החירושי תורה ששלח הרב לליברמן, כהמשך לשיחה שהייתה להם באמצע הרחוב, דברי תורה שיש להם השלכות להלכה ולמעשה. על היחס המיוחד ביניהם ראה עוד הסיפור המרגש בסוף ספרם של שוחט וספירו, עמ' 234-235. כאן המקום להעיר על דברי שפירא,

זאת ועוד, כבר ציינתי שבכל הנוגע למחקר תלמודי אקדמי לא היו קיימים שום גבולות פוליטיים, והן החוקר האורתודוקסי והן החוקר החילוני, השתמשו בספריו של ליברמן והתייחסו למחקריו. חוקרים הקשורים לישיבה אוניברסיטה, ואלו שהיו קשורים לאוניברסיטת בר-אילן, מוסדות שחרטו על דגלם חברות בתנועות אורתודוקסיות, התייחסו לליברמן בכבוד רב ואפילו הזדקקו לשירותיו והיו חברים שלו. אולם בישיבה אוניברסיטה בארצות הברית לא היה ניתן להביע יחס זה בגלוי לגמרי, אם מפני התחרות בין המוסדות (בית המדרש לרבנים וישיבה אוניברסיטה) שכל אחד ייצג תנועה אחרת והמתחים ביניהם, אם מפני הרגישות סביב דמותו של ליברמן.¹⁰ לעומת זאת, בארץ ישראל לא היו שום בעיות כאלו, דבר שבא לביטוי גם באזכור שמו בחיבורים תורניים, כגון באנציקלופדיה התלמודית כפי שתואר לעיל.¹¹

כמו כן אנשי הסגל האקדמי וראשי אוניברסיטת בר-אילן קיימו יחסים חמים איתו מאז הקמת האוניברסיטה עד סוף ימיו.¹² בשנת 1971 הוא קיבל ד"ר לשם כבוד מאוניברסיטת בר-אילן. בשבת פרשת תוריע-מצורע שנת תשמ"א אף השתתף פרופ' ליברמן בארוע של המחלקה לתלמוד באוניברסיטה, שארגן אחיינו, פרופ' מאיר בר-אילן. שבת זו השאירה רושם אדיר על המשתתפים. פרופ' אביגדעם כהן תיאר אחרי יותר מעשרים שנה שאלה ששאל אותו בתחום המחקר, באותה שבת.¹³ פרופ' ישראל תא-שמע ז"ל סיפר על שאלה/חידה שהוא שמע עשרות

עמ' 6, שליברמן לא כתב 'חידושי תורה' "in the normal yeshiva sense of the word", כמרומני רבני תורה במובן זה בלועזית בתוך ספרו הגדול "חוספתא כפשוטה", ראה לדוגמה בחוספתא כפשוטה להגינה, עמ' 1277, ד"ה שמחה נוהגת, שליברמן כתב "שני רינים" בשמחה — "מן התורה ישנן שני מיני שמחות בחג" ומה שהאריך שם וכן שמעתי בשיעור ממורי הרב אהרן ליכטנשטיין שעסק ברבני ליברמן אלו.

10 לדוגמה, אליהו שטרן ומאיר כץ פרסמו מאמרם "התחייבות מוחלטת: תולדות אדם המזיק", בית יצחק, לא, תש"ס, עמ' 262-272, והוא מחקר תלמודי שמצטט כתבי-יד ודן בהתפתחות ההלכה מתקופת התלמוד עד לתקופה הבהר-תלמודית — מאמר שלא היה מבייש במות אקדמיות כמו סידרא ותרביץ. כמו כן, המחברים ציטטו בהע' 1 את "רשי" פרידמן ומאמרו בלשוננו לח, וכן את "דר"ה" וספרו מקורות ומסורות ב"ק. בהע' 7 הכיאו את "הגר"ש ליברמן" וספרו תלמודה של קיסרין, ובהע' 23 ציטטו את "הגר"ש ליברמן" בחוספתא כפשוטה. אחרי הדפסת החוברת וכששמו לב לדבר ראשי הישיבה, נבוכו מאוד הן מעצם התוכן והן מתוארי הכבוד. לכן עצרו את הפצת החוברת ואפילו קראו להחזיר את העותקים שכבר הופצו והחוברת הפכה לגדירה ביותר.

11 גוסיף שהעורך הראשון של האנציקלופדיה התלמודית היה הרב מאיר בר-אילן, וממילא אין לצפות ליחס עדין כלפי ליברמן, שהרי הוא היה חותנו! וכך העירני הר"צ הילמן וצ"ל. העורך הבא היה הרב שלמה זיין שלאורך כל השנים היה לו יחס חם לליברמן, ראה שפירא, עמ' 37-38, 41.

12 על-אורות מעורבותו של ליברמן באוניברסיטת בר-אילן בכלל, ראה שוחט וספירו, עמ' 143-145, ונראה לפי המקורות שאפשר להרחיב גם פרק זה. במאמרו של י' תבורי, "המחלוקה לתלמוד: בין תלמוד לתורה שבעל-פה" בתוך: אוניברסיטת בר-אילן: מרעיון למעש, כרך א', אבני ררך ותולדותיהן של מחלקות, רמת-גן, 2006, עמ' 193-204, אין שום זכר לליברמן. כמו כן בפרקי המבוא של הספר אין שום זכר לליברמן, למרות שבפרסומים הרשמיים של בר-אילן, הוא מופיע כאחד מן החבורה של פנחס חורגן שרצו להקים מוסד שבמהלך השנים הוא אוניברסיטת בר-אילן, ראה: http://www.biu.ac.il/General/biu_history.html [שמו לא מופיע במהדורה העברית].

13 ראה אבינועם כהן: "On the Redaction of the Sugyah 'Zeh Neheneh ve-Zeh le", [Avinoam Cohen], *Review of Rabbinic Judaism*, 8 (2005), (B. B.Q. 20A-21A), *Haser*, עמ' 72, הע' 56.

על פרופ' שאול ליברמן והמכון הגבוה לתורה שעל יד אוניברסיטת בר-אילן – פרק מהשקפתו

שנים לפני כן מהרב גורן ז"ל, ובשבת בבוקר לפני התפילה שאל את ליברמן, ואחרי בערך שלוש רקות ליברמן ענה. נראה שבאותן שלוש דקות דפדף ליברמן בין דפי הירושלמי בראשו כסדר עד מסכת סוטה כדי לענות על השאלה!¹⁴

נוסיף עוד אנקדוטה שסיפר לי הרב משה רויאל (ראש המכון הגבוה לתורה, תשל"ז-תשס"א) שהשתתף אף הוא באותה שבת. לפני קבלת שבת בא אליו פרופ' ליברמן וביקש ממנו שישאל איזו קושיה (והוסיף הרב רויאל שכך הוא נהג כמעט בכל פעם שנפגשו). הרב רויאל שאל אותו על דברי בעל הטורים בחומש בראשית וכן בפרשת מצורע, שבחטא אדם הראשון לקה האדם במיתה, חווה בויבה, והנחש בצרעת. הרב רויאל שאלו, היכן מצינו צרעת בבעלי חיים? הרי מצינו נגע רק באדם, בכלים, בעור או בבגד צמר או פשתים, ובבתים, אבל לא בבעלי חיים. הדבר היה סמוך לקבלת שבת, במשך כל התפילה ליברמן הסתובב כארי בסוגר עד שפרופ' מאיר שמחה פלדבלום בא לרב רויאל ושאלו: מה עשית לפרופ' ליברמן? הרב רויאל ענה: "הוא ביקש קושיה ושאלתי". מיד עם תום התפילה הוא בא לרב רויאל כמעט בריצה ואמר שהוא נזכר שהנושא נדון בהגהות הרד"ל על מדרש רבה בבראשית, והוא אמר שנשילת העור אצל הנחש קשורה לצרעת שלקה בה.¹⁵

מלבד אותה שבת מחלקה, פרופ' ליברמן מסר סדרה של שלוש הרצאות למחלקה לתלמוד שבאוניברסיטת בר-אילן באותו סמסטר.¹⁶ מכאן שלפרופ' ליברמן היה קשר הדוק עם אנשי המחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר-אילן.

פרופ' ליברמן והמכון הגבוה לתורה

הקשר בין ליברמן לבין אוניברסיטת בר-אילן מצא ביטוי מיוחד ביחסו של ליברמן למכון הגבוה לתורה, שהוקם על יד אוניברסיטת בר-אילן כאלול תשל"ב, כעבור תלמידים, במיוחד בוגרי ישיבות הסדר וולאחר שנתיים גם בוגרי ישיבות תיכוניות) שרוצים להתמחות במקצועות שלהם בתוך האוניברסיטה, ולהימצא במסגרת ישיבתית כמו זו שהתרגלו אליה בלימודם בישיבות לפני שבאו לבר-אילן.¹⁷

14 ישראל משה תא-שמע, "לזכרו של הגר"ש ליברמן, כנסת מחקרים, ח"ד, תש"ע, עמ' 337-339 [במקור הוא נרפס בתוך: Saul Lieberman (1898-1983): *Talmudic Scholar and Classicist*, ed. M. Lubetski, Jewish Studies Series, Vol. 23 (Lewiston, N.Y.: Edwin Mellen Press, 2002), עמ' 88-90].

15 הרב רויאל שלח לי את הסיפור במכתב אישי ב-18/04/2010.

16 כך סיפר לי פרופ' דניאל שפרבר בשיחה פרטית.

17 לתולדות המכון הגבוה לתורה, ראה מאמרו של הרב אהרן כ"ץ, "המכון הגבוה לתורה: תורה בהיכלי המרע", בתוך: אוניברסיטת בר-אילן: מרעיון למעש, כרך א', אבני דרך ותולדותיהן של מחלקות, רמת-גן 2006, עמ' 567-580 ולהלן: כ"ץ. ראה שם, שבראשית ימי המכון לא התקבלו בוגרי ישיבות תיכוניות שלא המשיכו ללמוד בישיבה גבוהה כל שהיא (עמ' 570) ורק באלול תשל"ד התקבלו בוגרי ישיבות תיכוניות למסלול מיוחד (עמ' 573). הרב כ"ץ מספר שראש המכון הראשון היה הרב צבי רב קנטופסקי "שנמצא מתאים למוסד החדש שהקימה אוניברסיטת בר-אילן" (עמ' 569). כמדומני שיש להעיר שהרב קנטופסקי היה מבחירי תלמידיו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק זצ"ל, וזכה לקבל ממנו מלכך "יורה יודה", גם "ירין ירין", כלומר הוכתר ע"י הרב

כבר בשנה הראשונה לקיום המכון רצה מר לודוויג יסלזון, החשוב שבתומכי המכון, במעורבותו של פרופ' ליברמן בהקמת המכון, וביקש שליברמן יעבור על קורות החיים של כל אחד מתלמידי המכון (לכל הפחות בתחילה), ועוד דיבר על האפשרות לשלב את פרופ' חיים סולובייצ'יק, בנו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק בהוראה הן במכון והן באוניברסיטה עצמה. הרב קנוטופסקי, ששימש כראש המכון בראשיתו, בעצמו פגש את ליברמן לפני פתיחת המכון באלול תשל"ב, וסיפר ש"הוא [= ליברמן] רוצה שילמדו 'טור' ומן הטור לטוגיות, ומטרת הלימוד תהיה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא".¹⁸ הרב קנוטופסקי בעצמו צידד בלימוד תורה לשמה, ובזה נראה שפרופ' יצחק גילת תמך בו, לעומת מסלול של רבנות שתמך בו ד"ר זרח ורהפטיג, ונראה שליברמן גם חשב בכיוון זה.¹⁹ בקיץ הוקמה הנהלת המכון הגבוה לתורה, ופרופ' שאול ליברמן היה אחד מחברי ההנהלה ביחד עם ראש המכון, ד"ר זרח ורהפטיג, פרופ' גילת, מר לודוויג יסלזון, פרופ' עזרא ציון מלמד, ועוד אישים מאוניברסיטת בר-אילן.²⁰ למותר לציין שמצב כזה היה כמעט בלתי אפשרי בארצות הברית: שום ישיבה או מוסד תורני הקשור לזרם האורתודוקסי לא היה מקבל את פרופ' שאול ליברמן כחבר הנהלה.²¹ נוסף שליברמן ראה במכון מוסד תורני, ולא מוסד אקדמי, לעמדתו זו הצטרפו פרופ' גילת ופרופ' מלמד: לימודים אקדמיים של התלמוד מיועדים למחלקה לתלמוד בפקולטה ליהדות, במכון הגבוה לתורה, לומדים תורה במתכונת ישיבתית, לפי מסורת הישיבות של מזרח אירופה, ובמיוחד דרך הלימוד שהתפתחה בליטא. נראה שקריאתו של ליברמן ללמוד דווקא על פי סדר הטור משקפת את געגועיו לתברונת שהייתה לו עם הרב קוק זצ"ל.

היחס בין סוגי הלימוד, אקדמי וישיבתי, קיבל ביטוי בדיונים שהתנהלו על הקמת מבנה קבע למכון הגבוה לתורה בתוך הקמפוס של בר-אילן: האם לבנות בניין אחד משולב למדעי היהדות עם בית המדרש של המכון, או לבנות בניין נפרד למכון הגבוה לתורה. הוויכוח הוכרע על ידי מר יסלזון, והוא קבע שיהיה בניין אחד נפרד למכון הגבוה לתורה ובניין שני נפרד למדרשה לנשים

כראוי לכהונת דיין בישראל. נוסף על כך, הרב קנוטופסקי היה בין היחידים שהרב זצ"ל היה מדריכו לתואר שלישי בפילוסופיה, אולם הוא לא טיים את לימודיו וכתבת התזיה עבור תואר זה בפילוסופיה.

18 כ"ץ, עמ' 570.

19 כ"ץ, עמ' 570-571. בעמ' 571 קבע הרב קנוטופסקי ש"צריך להיות קירוב דעות בין הפרופ' [= פרופ' גילת] לבין פרופ' ליברמן". כמרומני שהיה לרב קנוטופסקי קשר הדוק עם פרופ' ליברמן בשנה שכינה כראש המכון יותר מכל זמן שהייתו בארצות הברית.

20 כ"ץ עמ' 571. על-אודות מעורבותו של ליברמן בהקמת המדרשה לנשים, ראה הרב יצחק קראוס, "המדרשה לנשים: המהפכה השקטה", בתוך: אוניברסיטת בר-אילן: מרעיון למעש, כרך א', אבני ררך ותולדותיהן של מחלקות, רמת-גן 2006, עמ' 583.

21 נעיר שכל זמן שאשתו הייתה מנהלת של בית ספר שולמית לבנות, ליברמן לא התערב בבית ספר בכלל כדי שלא לעורר ביקורת על בית ספר השייך לזרם האורתודוקסי, ראה מאמרו של הלל גולדברג, [Hillel Goldberg] "Discontinuities: The Case of Saul Lieberman," *Tradition*, vol. 40, no. 3, עמ' 69, 74. בתמוז תשל"ג הופיע מאמר ביקורת בעיתון "המודיע", ראה כ"ץ, עמ' 571, והשווה לדברי שפירא, עמ' 34 והע' 127 [ותאריך ייסודו של המכון בהערה זאת טען תיקון].

על פרופ' שאול ליברמן והמכון הגבוה לתורה שעל יד אוניברסיטת בר-אילן – פרק מהשקפתו

בתוך הקמפוס, והוא אף תרם תרומה מכובדת להקמת בנינים אלו.²² אולם חודש לאחר מכן חלה כנראה נסיגה מסוימת מתוכנית זו, ועלה מחדש הרעיון לכלול את כל לימודי היהדות, הן האקדמיים, והן הישיבתיים המסורתיים, הן של בנים והן של בנות, בבניינים שיהיו סמוכים לגמרי לבניין של הפקולטה למדעי יהדות, כשרק קיר או גרר חיה חוצצים ביניהם. בשבועות שלפני קיום הישיבה של ועדת הבנייה שהתקיימה בד' טבת תשמ"א (11.12.1980) היה שפע של פעילות מצד פרופ' ש' שפרוכר, פרופ' גילת, והרב משה רזיאל (שכיהן אז כראש המכון) שמטרתו הייתה לסכל שינויים מהתכנית שסוכמה בעבר. באותה ישיבת ועד הבנייה הביע פרופ' ש' שפרוכר אי שביעות רצון ש"הרב הגדול" [= בניין הפקולטה למדעי יהדות] מחבק את שתי היחידות הקטנות [= בניין המכון הגבוה לתורה והמדרשה לנשים], זו נקודה פסיכולוגית שאין להתעלם ממנה.²³

בין שאר הפעולות שננקטו במטרה לסכל שינוי בתוכנית הבנייה המקורית, הייתה פנייה לפרופ' ליברמן, ששהה בתקופה ההיא בארצות הברית, להתערב לטובת המכון כדי לממש את ההשקפה שיש להקים בניינים נפרדים לגמרי לבנים ולבנות, ללמוד תורה במתכונת המקובלת מדור לדור, ולקיים במסגרת גפררת לימודים אקדמיים של הפקולטה למדעי היהדות. הרב רזיאל פנה לפרופ' ליברמן בבקשה להתערב בנושא, ופרופ' ליברמן השיב לו:²⁴

בעה"י עש"ק פרש' וישלח תשמ"א

רב נכבד מאד,

את מכתבך קבלתי, וגם דברו אתי פרופ' רקמן וד"ר וורהפטיג בטיילפון

קשה לי להתערב מרחוק מבלי לראות את המקום ולהכיר את הפרטים.

בדרך כלל במחלוקת של רבנים (או ראשי ישיבות) עם בעלי בתים הראשונים

צורקים. ובראשונה עלינו לדון אם החידושים שרוצים לעשות הם

ע"פ ההלכה, והוא, כמובן, המכריע. אבל ישנם עניינים של מראית

העין, של לעז, ושל מאמרו של רב אסי, הסר ממך עקשות פה ולזות

שפתים.²⁵ ומאידך גיסא מחלוקת ונוק חומרי לת"ח וכיוצא בו. אגיע

אי"ה בארץ בתחילת האביב ומקוה להשאר בארץ כחצי שנה,

ואני מקוה שבעזרת הש"י נמצא עצה כיצד להחליץ מן המצב

ולמנוע חלול השם.

22 עד אז התקיימו הלימודים של המכון בבניין המשרדים של המכינה המרכזית לישיבות בני עקיבא בנבעת שמואל, ראה כ"ץ, עמ' 575-576 (בהע' 21 נפלה טעות בתאריך הלועזי הראשון וצריך להיות: (30.3.1978).

23 פרטיכל של ישיבת ועדת הבניה שהתקיימה בד' טבת תשמ"א (11.12.1980), עמ' 3. שם הוא גם הסתייג מקירוב הבניינים ורש מרחקים יותר גדולים.

24 תודתי לרב רזיאל שליט"א שהראה לי אגרת זו השמורה עמו.

25 יבמות כד, ב; כתובות כב, ב.

כפ"ש²⁶ ובברכה
שאול ליברמן

ברור מעל לכל ספק, שליברמן ראה את אמת ההלכה כמורד הבלעדי לכל פעילות: "וכראשונה עלינו לרונן אם החידושים שרוצים לעשות הם ע"פ ההלכה, והוא, כמובן, המכריע". מלבד ההלכה הצרופה, יש כאן גורמים מטא-הלכתיים: "אבל ישנם עניינים של מראית העין, של לעז" ונראה שהכוונה לחיבור הבניינים. לבסוף יש גם ראגה כנה למחלוקת ולמצבם של תלמידי חכמים ונזק ממוני: "ומאידך גיסא מחלוקת ונזק חומרי לת"ח וכיוצא בו". יש לציין גם את השקפתו כלפי בעלי בתים: "ברוך כלל במחלוקת של רבנים (או ראשי ישיבות) עם בעלי בתים הראשונים צודקים".

כמו כן, ברור ממכתב זה שפרופ' ליברמן הרגיש עצמו כחלק מהעולם התומך בתורה, בתלמידי חכמים, ברבנים ובראשי ישיבות, וגם כאיש שמכריע כל דבר על פי ההלכה.²⁷ נוסף, שכשנפטר פרופ' ליברמן בדרך לארץ ישראל שנתיים וחצי לאחר דברים אלו, חברו מר יסלזון, פעל להסב את שם בית המדרש במכון הגבוה לתורה ל"בית שאול" על שמו, ובשנים הראשונות לאחר פטירתו, קיים המכון יום עיון לזכרו לפני יום השנה לפטירתו, שבין המשתתפים בו היו ד"ר זרח ורהפטיג והרב שאר-ישוב כהן, שמלבד היותו רב ראשי לחיפה, גם כיהן כראש מכון הרי פישל, המוסד שבו כיהן גם פרופ' ליברמן, לפני שיצא מן הארץ לקבל את המשרה בבית מדרש לרבנים בניו יורק.

סיכום

אי אפשר לצייר את דמותו של פרופ' שאול ליברמן בשחור ולבן, הוא היה אדם מורכב. מחד גיסא היה קשור לרבנים, תורה, חידושי תורה, ומאידך גיסא, מקום פעולותיו היה בעייתי ממבט העולם האורתודוקסי. ליברמן מקובל כאחד מהענקים שבין חוקרי מדעי היהדות במאה העשרים על ידי כל חוגי היהדות, אבל פעולותיו בבית המדרש לרבנים ועצם שהייתו שם נראות בעייתיות. מאמר זה מוסיף נופך לקשריו של ליברמן עם עולם התורה והממסד הדתי בארץ ישראל, ובמיוחד עם המכון הגבוה לתורה. עד יומו האחרון עמד פרופ' ליברמן לימינו של הבית המדרש, ופעל לשמר את האופי התורני של המקום.

26 בפריסת שלום.

27 נראה שליברמן אכן הרגיש עצמו כיהודי אורתודוקסי ובוזא אני מסכים עם דברי שפירא, עמ' 19 והע' 72.